

ЕФЕКТИВНА КІЛЬКІСТЬ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ (1991 – 2012)

ШЕСТАК Н.

Katedra politologie a verejnej správy
Fakulta společenských věd
Užhorodská národní univerzita
Email: natalia.shestak@mail.ru

Abstract:

Describes the index of the effective number of electoral and parliamentary parties. Explained by the peculiarity of their application for the analysis of party systems.

In the paper calculated the effective number of parties in the electoral and parliamentary levels for Ukraine after the elections to the Verkhovna Rada of Ukraine, 1994, 1998, 2002, 2006, 2007, 2012.

Keywords:

Party system, the index of the effective number of electoral parties, the index of the effective number of parliamentary parties, the electoral system in Ukraine, elections to the Verkhovna Rada of Ukraine.

Емпіричні методи дослідження складають важливий елемент у вивченні політичних партій та партійних систем. Вони поряд із теоретичними доробками використовуються для вивчення впливу виборчих систем на процеси, що відбуваються в державі, а також дозволяють здійснити оцінку ефективності виборчих систем, вимірювати їх якості, співвідносити виборчі системи з партійними системами, визначати характер впливу виборчих систем на електоральну поведінку.

Дослідження електорального процесу в багатопартійних системах показує, що не всі партії впливають на хід виборів і не всі з них є значущими для виборця. У свою чергу, розподіл місць у парламенті модифікує розподіл влади між партіями та здійснює вплив на діяльність представницьких органів. Фактично вплив на

державну політику і законодавчий процес обмежується так званою «ефективною кількістю партій», яка є меншою, ніж загальна кількість партій, які беруть участь у виборчих перегонах. Вперше «індекс ефективного числа партій», запропонований в 1979 році М. Лааско та Р. Таагаперою (1979).

Індекс обчислюється на підставі визначення розміру підтримки, яку має кожна партія під час виборів. Є два варіанти визначення розміру такої підтримки:

а) на підставі результатів виборів до парламенту (ефективне число електоральних партій);

б) на підставі кількості депутатських місць, які належать тій чи іншій партії і виражені у процентному відношенні (ефективна кількість парламентських партій).

Індекс ефективної кількості партій, що взяли участь у виборах, розраховується за формулою: $ENPV$ (ЕКЕП) = $1/\sum v_i^2$, де v_i – частка голосів i -тої партії. Обраховуючи індекс за умови участі великої кількості партій, слід робити обмеження (як правило, враховувати показники партій, які набрали на виборах більше 1 % голосів виборців).

Ефективна кількість парламентських партій розраховується за формулою: $ENPS$ (ЕКПП) = $1/\sum s_i^2$ для всіх партій, що отримують місця, де s – частка мандатів i -тої партії (Алескерів, 2003), (Сморгунов, 2002, с. 327 – 329).

Якщо в країні існує двопартійна система, то можна припустити, що обидві партії на виборах здобувають по 50% місць в парламенті. В такому випадку ефективна кількість партій буде рівна 2,0. Якщо ж одна із них здобула 70 % місць, а друга – 30%, то індекс становитиме 1,7. В даному випадку

величина індексу свідчить про тенденцію до утворення однопартійної системи. Трипартійною можна вважати систему, де партії розподілили між собою мандати у відношенні 45:40:15. Зміниться в такому випадку і індекс фективної кількості парламентських партій, який становитиме від 2,0 до 3,0. В багатопартійній системі з домінуючою партією величина індексу повинна коливатись між 3, 5 до 4,0. У випадку без домінуючої партії величина індексу становитиме 4, 5. Взаємозалежність індексу ефективного числа парламентських партій, типу партійної системи, гіпотетичної кількості місць у парламенті подані в таблиці 1. 1 (Шведа, 2009, с. 239).

Таблиця 1. 1

Індекс ефективного числа парламентських партій в різних типах партійних систем

Тип партійної системи	Гіпотетичний розподіл місць у парламенті, %	Ефективна к-ть парл. партій
Двохпартійна система	55 – 45	2
Система двох з половиною партій	45 – 40 – 15	2, 6
Багатопартійна система з домінуючою партією	45 – 20 – 15 – 10 – 10	3, 5
Багатопартійна система без домінуючої партії	25 – 25 – 25 – 15 – 10	4, 5

Як правило, значення індексу ефективної кількості електоральних партій є вищим за значення аналогічного індексу на парламентському рівні. Ця відмінність полягає у неможливості забезпечити 100 % трансформацію отриманих партією голосів на виборах у відповідну частку депутатських мандатів. Така невідповідність обумовлена, перш за все, різними типами електоральних формул. Зменшення ефективної кількості партій в результаті застосування різних електоральних формул у процесі виборчої кампанії називається редукцією. Коефіцієнт редукції виборчої системи розраховується за формулою: $W_r = (E_{\text{кеп}} - E_{\text{кпп}} / E_{\text{кеп}}) \cdot 100$, де $E_{\text{кеп}}$ – ефективна кількість партій на виборчому рівні, $E_{\text{кпп}}$ – ефективна кількість партій на парламентському рівні. Величина зменшення ефективної кількості партій обернено пропорційна до величини індексу пропорційності. Це значить, що чим вища пропорційність виборчої системи, тим менший рівень зменшення ефективної кількості партій, а значить менший рівень надпрезентації політичних партій (Алескерів, 2003), (Шведа, 2009, с. 532).

Значення коефіцієнта знаходиться в інтервалі від 1 до 100. Чим менше значення коефіцієнта редукції, тим слабшою є можливість виборчої системи скорочувати кількість партій, які конкурують на парламентському рівні. Якщо значення коефіцієнта збільшується – це свідчить про збільшення можливості виборчої системи редукувати кількість партій, які представлені на парламентському рівні.

Індекс ефективної кількості партій у багатьох випадках дає некоректні результати. У 1979 році, коли М.Лааско і Р.Таагепера запропонували індекс ефективної кількості партій, випадки партійних систем із домінуючою партією були рідкісними. Тому цей індекс вдало пояснював фрагментацію партійних систем того часу. Однак у сучасному світі існує велика кількість партійних систем із домінуючою політичною силою, і за таких умов використання індексу ефективної кількості партій дає некоректні результати.

До виміру кількості політичних партій в системі можна підійти й іншим шляхом – через визначення кількості проблемних вимірів (соціально-політичні розмежування), які є в суспільстві. А. Лейпхарт, охарактеризувавши 36 партійних демократій за період 1946 – 1966 рр. зробив висновок, що в кожній з них можна спостерігати 7 проблемних вимірів: 1) соціально-економічні, 2) релігійні, 3) культурно-етнічні, 4) місто – село, 5) підтримки режиму, 6) зовнішньополітичний, 7) постматеріальний. В кожній партійній системі вони проявляють себе по-різному. З його дослідження видно, що ефективне число партій корелює з кількістю проблемних вимірів. При цьому коефіцієнт кореляції становить 0, 84.

Р. Таагепера і Б. Гоффман вивели формулу взаємозалежності між ефективним числом партій і кількістю проблемних вимірів, яка виглядає наступним чином: $N = I_{\text{пр}} + 1$, де $I_{\text{пр}}$ – це кількість проблемних вимірів.

Отже, використання індексу ефективної кількості партій вдало пояснює фрагментацію партійних систем, окреслює рамки аналізу партійних систем та їх динаміку.

Використання індексу М.Лааско та Р.Таагепери для аналізу партійної системи України. Аналіз ефективної кількості партій за результатами парламентських виборів в Україні ускладнює той факт, що виборча система України весь час змінювалась. Це в свою чергу мало вплив на формат партійної системи. В той же час розрахунки ефективного числа електоральних та парламентських партій дасть змогу побачити динаміку змін у партійній системі.

Для обчислення індексу ефективної кількості електоральних партій (ЕКЕП) нам знадобиться

кількість політичних партій, які брали участь у виборах та кількість відсотків голосів, які отримала кожна політична сила. Ефективна кількість парламентських партій (ЕКПП) потребує для обрахунку кількість місць, отриманих партією у парламенті.

Вибори до Верховної Ради 1994 року проходили за мажоритарною системою абсолютної більшості. Напередодні виборів в Україні було зареєстровано 30 політичних партій. З них лише 14 отримали депутатські мандати. А з 14 партій тільки 6 прийняли участь у виборах самостійно представники інших партій були висунуті трудовими колективами або використовували право самовисування. Це свідчило про те, що значна кількість українських партій організаційно у той час ще не були готові до проведення виборчих кампаній. Результати виборів до місцевих рад цілком підтверджують цей висновок (Рогозін, 2003).

Значення даних індексів для парламенту II скликання мали такі результати:

$$\text{ЕКЕП (1994)} = 1 / (0,13^2 + 0,05^2 + 0,03^2 + 0,03^2 + 0,01^2 + 0,001^2 + 0,004^2 + 0,003^2 + 0,01^2 + 0,004^2 + 0,003^2 + 0,005^2 + 0,004^2 + 0,5^2) = 1 / (0,27) = 3,7.$$

$$\text{ЕКПП (1994)} = 1 / (0,25^2 + 0,06^2 + 0,05^2 + 0,04^2 + 0,03^2 + 0,01^2 + 0,009^2 + 0,01^2 + 4 \times 0,006^2 + 2 \times 0,003^2 + 0,5^2) = 1 / 0,32 = 3,1 \text{ (Остапець, 2009, с. 171 – 176), (Рогозін, 2003).}$$

Отримані дані доводять, що до 1994 року у Верховній Раді на виборчому рівні були конкурентоспроможними тільки 3 політичні партії. На парламентському рівні дане значення не змінилося: тільки 3 політичні сили здатні були впливати на діяльність вищих органів державної влади, а в найкращому випадку – формувати їх.

Наступні парламентські вибори відбулися 1998 року. Закон «Про вибори народних депутатів України» від 24 вересня 1997 року встановлював змішану виборчу систему. Половина народних депутатів (225) обиралася за закритими загальнонаціональними партійними списками з прохідним бар'єром у 4%, інша частина – у 225 одномандатних виборчих округах за системою відносної більшості. В бюлетень для голосування по загальнонаціональному багатомандатному окрузі були внесені списки 30 політичних партій і блоків. З них 4% бар'єр подолали 8, разом вони отримали 65,79% голосів виборців; 34,21% голосів виборців були віддані партіям, які не подолали виборчого бар'єру (Рогозін, 2003). Результати виборів подані в додатку А.

Індекси ефективної кількості електоральних і парламентських партій для Верховної Ради III скликання були наступними:

$$\text{ЕКЕП (1998)} = 1 / (0,24^2 + 0,09^2 + 0,09^2 + 0,05^2 + 0,05^2 + 0,05^2 + 0,04^2 + 0,04^2) = 1 / (0,05 + 0,0162 + 0,0075 + 0,0032) = 1 / 0,084 = 11,9.$$

$$\text{ЕКПП (1998)} = 1 / (0,4^2 + 0,1^2 + 0,1^2 + 0,08^2 + 0,07^2 + 0,07^2 + 0,06^2 + 0,06^2) = 1 / 0,2048 = 4,7 \text{ (Остапець, 2009, с. 184), (Рогозін, 2003).}$$

Обчислення вказують диспропорцію у вазі політичних партій: індекс ЕКЕП демонструє більшу виборчу привабливість партій на виборах, ніж їх представленість у парламенті. Це означає, що електорально-популярними були більше партій, ніж пройшли до парламенту. Лідером залишалася Комуністична партія, другу позицію з відставанням у 17% зайняв Народний Рух України. Стійкі, але не високі результати були характерними ще для шістьох політичних сил.

Розглядаючи парламентські вибори 2002 року через призму обчислення індексів, можна спостерігати зменшення значень ЕКЕП та ЕКПП у порівнянні з попередніми виборами до Верховної Ради 1998 року. Хоч новий виборчий закон передбачав збереження розстановки політичних сил і консервації політичних відносин у державі. Для невеликих політичних партій об'єднання у виборчі блоки стало найоптимальнішим варіантом. У виборчий бюлетень для голосування по багатомандатному загальнонаціональному виборчому округу були внесені списки кандидатів, що були висунуті 11 блоками і 22 політичними партіями. Якщо порівняти з виборами 1998 р., то слід відзначити і зростання кількості учасників виборчої кампанії (з 30 до 33 списків), і зростання чисельності виборчих блоків політичних партій (з 9 до 11). При цьому, якщо на виборах 1998 р. лише один виборчий блок подолав 4% бар'єр, то на виборах 2002 р. серед 6 переможців знаходяться 3 блоки політичних партій. Вперше за історію незалежної України перемогу отримала не Комуністична партія, а Виборчий блок «Наша Україна» (Рогозін, 2003). Результати виборів подані в додатку А.

За результатами голосів виборців ми здійснили наступні обчислення:

$$\text{ЕКЕП (2002)} = 1 / (0,24^2 + 0,20^2 + 0,12^2 + 0,07^2 + 0,069^2 + 0,063^2) = 1 / 0,1257 = 7,95.$$

$$\text{ЕКПП (2002)} = 1 / (0,31^2 + 0,26^2 + 0,16^2 + 0,098^2 + 0,089^2 + 0,084^2) = 1 / (0,097 + 0,069 + 0,025 + 0,010 + 0,008 + 0,007) = 1 / 0,2138 = 4,67 \text{ (Богашева, 2005), (Остапець, 2009, с. 215 – 216).}$$

Результати обчислень показують, що кількість політичних партій, які створювали конкуренцію на парламентському рівні було 7. Що ж до ефективної кількості парламентських партій, то тут збільшилася диспропорція депутатських місць з 3,1 у 1998 року до 4,67 у 2002 році.

Чергові парламентські вибори 2006 року та позачергові 2007 року відбувалися за зміненим законодавством: вперше вибори проводилися тільки за пропорційною системою з 3% прохідними бар'єрами. За результатами голосування 2006 року до Верховної Ради України увійшли 5 політичних сил. Це Партія регіонів, яка отримала найбільшу кількість мандатів, Блок Юлії Тимошенко, Виборчий блок «Наша Україна», Соціалістична партія України та Комуністична партія України (Остапець, 2009, с. 272 – 276, 313 – 316). Результати виборів подані в додатку А.

Відповідно розрахунки індексів ефективної кількості електоральних та парламентських партій мали наступний вигляд:

$$\text{ЕКЕП (2006)} = 1 / (0,32^2 + 0,22^2 + 0,13^2 + 0,005^2 + 0,04^2) = 1 / 0,1714 = 5,8.$$

$$\text{ЕКПП (2006)} = 1 / (0,41^2 + 0,28^2 + 0,18^2 + 0,07^2 + 0,04^2) = 1 / 0,2854 = 3,5.$$

$$\text{ЕКЕП (2007)} = 1 / (0,34^2 + 0,3^2 + 0,14^2 + 0,05^2 + 0,04^2) = 1 / 0,2293 = 4,3.$$

$$\text{ЕКПП (2007)} = 1 / (0,38^2 + 0,36^2 + 0,16^2 + 0,06^2 + 0,04^2) = 1 / 0,3048 = 3,2.$$

Вибори до Верховної Ради 2012 року також проходили за зміненою змішаною виборчою системою, яка передбачала: збільшення відсоткового бар'єру для партій до 5%, заборону блокам приймати участь у виборах, неможливість кандидата балотуватися за партійними списками та по одномандатних округах, відсутність у бюлетені опції «не підтримую жодного кандидата». Оскільки у 5 округах вибори визнали не дійсними, а двох депутатів згодом після складання присяги позбавили мандатів, то загальна кількість депутатів на 8 грудня 2013 року становить 443 депутати замість 450. Загалом участь у виборчому процесі взяли 87 партій. 22 політичні партії зареєстрували свої списки. Напередодні виборів Українська платформа «Собор» відмовилась приймати участь у виборах. Таким чином, до виборчого бюлетеня була внесена 21 партія. 5 % поріг голосів виборців подолали наступні партії: Партія регіонів, ВО «Батьківщина», ПП «УДАР», КПУ, ВО «Свобода». Результати виборів подані в додатку А.

За формулами індексів ЕКЕП та ЕКПП ми здійснили наступні обчислення:

$$\text{ЕКЕП (2012 р)} = 1 / (0,3^2 + 0,25^2 + 0,13^2 + 0,13^2 + 0,1^2) = 1 / 0,1963 = 5,09.$$

$$\text{ЕКПП (2012 р)} = 1 / (0,4^2 + 0,23^2 + 0,08^2 + 0,07^2 + 0,08^2) = 1 / 0,2322 = 4,3.$$

Парламентські вибори продемонстрували тенденцію до зростання індексів ефективної кількості електоральних та парламентських партій. Перший правильно показує виборчу популярність та конкурентність на виборчих перегонах п'ятьох політичних сил, а другий підкреслює вплив на

прийняття рішень тільки чотирьох політичних партій. Можливо індекс не враховує значимість Комуністичної партії у процесі прийняття рішень, оскільки вона отримала найменшу кількість мандатів у парламенті.

Результати обрахованих індексів для визначення динаміки партійної системи України доцільно подати у вигляді таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Індекси ефективної кількості партій за результатами парламентських виборів в Україні

	1994	1998	2002	2006	2007	2012
ЕКЕП	3,7	11,9	7,95	5,8	4,3	5
ЕКПП	3,1	4,7	4,67	3,5	3,2	4,3

Якщо взяти до уваги результати парламентських виборів та показники ефективного числа парламентських партій, то можна зробити висновок про те, що в Україні лишається стабільною тенденція до збереження ефективного числа парламентських партій в межах 3 – 4, 5. Це дозволяє ідентифікувати партійну систему України – як багатопартійну без домінуючої партії, або двоблокову багатопартійну.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- АЛЕКСКЕРОВ, Ф. Системы пропорционального представительства и индексы представительности парламента / Ф. Алескеров, В. Платонов. – М.: ГУ ВШЭ, 2003. – 44 с.
- БОГАЧЕВА, Н. Еволюція виборчої системи в Україні / Н. Богашева, Ю. Ключковський // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2005. – № 1. – С. 42 – 49.
- ДЕШКО, Т. Інструментарій аналізу виборчих систем / Тетяна Дешко // Наукові записки НУ «Києво-Могилянська академія». Політичні науки. – 2005. – Т. 45. – С. 50 – 56.
- ОСТАПЕЦЬ, Ю. Закарпаття через призму політичних виборів: Монографія / Ю. Остапець, М. Токар / Серія «Studia Regionalistika»; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський університет». – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – 408 с.
- РІЩОЗІН, М. Розвиток партійної системи в Україні: кількісний аналіз / М. Рогозін // Наукові записки НУ «Києво-Могилянська академія». Політичні науки. – 2003. – С. 45 – 52.
- РОМАНЮК, А. Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституційний вимір / Анатолій Романюк. – Львів : Тріада плюс, 2004. – 325 с.
- СМОРГУНОВ, Л. Емпирический анализ партийных систем / Леонид Сморгун /

Современная сравнительная политология. Учебник. – М.: Российская политическая энциклопедия», 2002. – С. 325 – 338.

ШВЕДА, Ю. Партії та вибори: енциклопедичний словник [Електронний ресурс] / Львівський нац. ун-т. ім. І.Франка. – Львів, 2009. – Режим доступу: http://www.lnu.edu.ua/faculty/Phil/slo_vnyk_shveda/partiji_i_vybory_slo_vnyk.htm

LAASKO, M. – TAAGEPERA, R. Effective Number of Parties: A Measure with Application to West Europe [Text] / M. Laasko, R. Taagepera // Comparative Political Studies. – 1979. – Vol.12. – №3. – P.3 – 27.

Додаток А
РЕЗУЛЬТАТИ ВИБОРІВ ДО ВЕРХОВНОЇ РАДИ
УКРАЇНИ
1998 – 2012 РР.

Результати голосування за політичні партії і виборчі блоки, які на парламентських виборах 1998 та 2002 рр. подолали 4 % бар'єр голосів виборців в Закарпатській області

ВИБОРИ 1998 РОКУ

№ П/П	Назва партії виборчого блоку	Результати голосування (% , к-ть мандатів)
1	КПУ	24 % (84)
2	НРУ	14, 22 % (32)
3	ВБ «За правду, за народ, за Україну»	8, 55 % (29)
4	ПЗУ	5, 43 % (19)
5	НДП	5, 01 % (17)
6	ВО «Громада»	4, 67 % (16)
7	ПСПУ	4, 04 % (14)
8	СДПУ(о)	4, 01 % (14)

ВИБОРИ 2002 РОКУ

№ П/П	Назва партії виборчого блоку	Результати голосування (% , к-ть мандатів)
1	ВБ «Наша Україна»	23,57 % (70)
2	КПУ	19, 98 % (59)
3	ВБ «За єдину Україну»	11, 77 % (35)
4	БЮТ	7, 26 (22)
5	СПУ	6, 87 (20)
6	СДПУ(о)	6, 27 % (19)

Результати голосування за політичні партії і виборчі блоки, які на парламентських виборах 2006 р. та на позачергових парламентських виборах 2007 р. подолали 3 % бар'єр голосів виборців в Закарпатській області

ВИБОРИ 2006 РОКУ

№ П/П	Назва партії виборчого блоку	Результати голосування (% , к-ть мандатів)
1	Партія регіонів	32, 14 % (186)
2	Блок Юлії Тимошенко	22, 29 (129)
3	ВБ «Наша Україна»	13, 95 (81)
4	СПУ	5, 69 (33)
5	КПУ	3, 66 (21)

ВИБОРИ 2007 РОКУ

№ П/П	Назва партії виборчого блоку	Результати голосування (% , к-ть мандатів)
1	Партія регіонів	34, 37 (175)
2	Блок Юлії Тимошенко	30, 71 (156)
3	ВБ «Наша Україна – Народна самооборона»	14, 15 (72)
4	КПУ	5, 39 (27)
5	Блок Литвина	3, 96 (20)

Результати голосування за політичні партії, які на парламентських виборах 2012 р. подолали 5 % бар'єр голосів виборців в Закарпатській області

№ п/п	Назва політичної партії	Результати голосування (% , к-ть мандатів)
1	Партія регіонів	30, 0 (72)
2	ВО «Батьківщина»	25, 54 % (62)
3	ПП «Удар»	13, 96 (34)
4	КПУ	13, 18 (32)
5	ВО «Свобода»	10, 44 % (25)